

Petersburgs finska sotare

Siitten tuloo n o k i a - m e s t a r i t (piippujen puhistajat). Harjoittamattomat Suomalaiset, jotka tähän ovat aseuntuneet, ovat jo vanhuuestaan ruvenneet nokioiksi;

VI. Dal', *Tsubontsy v Pitere* (1846)

Chimney-Sweepers are a consequence of two things – chimneys and the use of coal as fuel; and these are both commodities of comparatively recent introduction.

Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor* II (1861).

EN PRIVILEGIERAD NATTLIG SPETSBOV

Fransmannen Emile Dupré de S:t Maure vistades i Petersburg på 1820-talet. I sin resebeskrivning berättar han hur han en natt vaknade av lätta steg utanför sitt rum. Han ropade ”vem där” men då han inte fick något svar rusade han ut i den mörka korridoren, där han såg en mörk gestalt med en liten lampa. Dupré var säker på att han överraskat en tjuv och gick lös på denne. Efter en kort brottningslyckades han övermanna intränglingen. Denne försökte säga något på ”sitt barbariska språk”, men Dupré skrek upphetsat på franska att han var en skurk och en skälm. Dialogen och brottningskunden kunde ha fortsatt länge i dessa tecken ifall inte värdfolket, Duprés tant, kusin och två av husets döttrar, hade vaknat av bullret och infunnit sig.

Dupré väckte stor munterhet hos värdfolket, för han var enligt egen utsago svart som en neger. Tjuven visade sig vara en skorstensfejare, som klagade över att en av husets invånare hade angripit honom. Vid frukosten följande dag skämtade man ännu om saken, något som Dupré godvilligt underkastade sig då han samtidigt fick veta

allt möjligt intressant om skorstensfejarna – så intressant att han redogjorde för det i ett helt kapitel i sin bok.¹

Det framgick att sotningen, som utfördes nästan en gång i veckan, ägde rum på natten eftersom man eldade på dagen. Sotarna bildade ett skrä och alla stadens sotare var finländare – Dupré jämförde med läget i Frankrike där alla sotare kom från Savojen. Här överdrev han något, alla skorstensfejare i Frankrike var inte savojarder, men dessa var så talrika att man allmänt kallade sotarna för savojarder.² Dupré förundrade sig över att rökkanaler från flera eldstäder förenades i samma skorsten, som således inte putsades av barn utan med kvastar och stenar fästa vid rep.

Dupré hade också en förklaring till varför alla skorstensfejare kom från Finland. På kejsar Pauls tid i slutet av 1700-talet hade polischefen i Petersburg förolämpat och utövat påtryckningar på skorstensfejarna, som klagade hos myndigheterna. Då de inte fick upprättelse återvände detta stolta lilla folk till sin hemort, och Petersburg var plötsligt utan skorstensfejare. Redan efter två veckor hade eldsvådor blivit så vanliga att hela staden var hotad. Nu återstod inte annat för det mäktiga Ryssland än att genom sitt sändebud börja förhandla med sotarna – slutresultatet blev att finländarna återvände i triumf och fick sitt privilegium, eller snarare en bekräftelse på ett gammalt. Sedan den dagen hade ingen stört deras frid, och de förrättade för sin del sitt svarta värv på ett omsorgsfullt sätt.

Något sotningsprivilegium har jag inte påträffat, uppfattningen att ett sådant fanns kan snarare ses som en folklig förklaring till att finländarna var så vanliga i yrket. En motsvarande förklaring hävdar att italienare från Valle Vigezzo fick ett uteslutande privilegium på sotning i Paris efter att en av dem avslöjade en komplot mot konungen. Petersburgarnas uppfattning kan gå tillbaka på att polisstaten under kejsar Pauls tid utökades för att bättre kunna förebygga och

Jag tackar Jenniliisa Salminen (Åbo) och Frank Bovenkerk (Amsterdam) för tips angående skorstensfejarnas verksamhet.

1. Emile Dupré de S:t Mauré, *Russland wie es ist oder Sitten, Gebräuche, Religion und Regierung in Russland*, Leipzig: Wilhelm Raud 1830.
2. Olwen H. Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France 1750–1789*, Oxford: Clarendon Press 1974, s. 80, 82–83, 85, 110, 120.

I mitten av 1800-talet kom ungefär två tredjedelar av sotarna i Petersburg från Finland. Skorstensfejarnas verktyg har förblivit i huvudsak desamma som på 1700- och 1800-talen.

bekämpa eldsvådor. I den nya staten ingick en skorstensfejarmästare och 24 skorstensfejare.³

Vissa fakta talar dock för att Duprés tidfästning av det finländska inslaget bland sotarna är ungefär riktig, vid hans besök i staden var det synbarligen en ganska färsk företeelse. Det fanns ingen skorstensfejare bland svensk-finska församlingens medlemmar 1731–1733. Georgi nämner heller inga finländska sotare i skräet, endast 14 tyska (det vill

3. Förordning 26/2 1797, *Verordnungen Seiner Kaiserlichen Majestät Paul des Ersten Kaiser und Selbstherrscher aller Reussen I. Vom 6ten November 1796 bis zum 31sten Julius 1797* (St. Petersburg s. a.), s. 177–179; Frank Bovenkerk & Loes Ruland, "De schoorsteenveggers", *Intermediair* 20 (51) 1984, s. 25.

säga utländska) mästare i sotarskrået.⁴ Exakt hundra år senare uppgav *Åbo Underrättelser*, synbarligen med en viss överdrift: "Bland de några tiotal skorstenfejarmästare, hvilka skura de Petersburgska ugnsrörena, finnes ingen rysse. Endast tyskar och finnar. 'Das ist von wegen der Ehrlichkeit', upplyste en tysk mästare mig."⁵

Den här undersökningen tar sikte på att granska rekryteringen till ovanliga yrken med sotarna som exempel. De första sotarna återfinns i finska församlingens historieböcker först på 1800-talet, den förste var synbarligen den 23-årige skorstensfejargesällen Johan Kocklin från Viborg, som avled i december 1805 till följd av ett olycksfall. Bland de vigda och bland fäderna till barn som döpts i församlingen förekom tidigare några tyska sotare.

I ljuset av dessa få omnämmanden förefaller det alltså som om finländarna skulle ha kommit in i yrket först i början av 1800-talet, men därefter var ökningen snabb (tab. 1).

Tab. 1. Petersburgs finländska sotare, antal och andel av arbetarstyrkan

	Antal	% av arbetarstyrkan
1820	54	
1840	82	71
1869	176	62
1896	111	32

Källa: Finska passexpeditionens och svenska och finska församlingarnas i Petersburg arkiv.

Magistraten i Viborg beviljade tre sotare pass till Petersburg 1805–1809, och under åren 1805–1820 nämns elva sotare i historieböckerna. Under sitt första hela verksamhetsår 1820 registrerade Finska passexpeditionen 54 sotare, och tjugo år senare fanns det 82 sotare bland de finska och svenska församlingarnas medlemmar. Folkräkningen 1869 registrerade 176 finländska skorstensfejare, och de utgjorde 62 procent av branschens samtliga yrkesverksamma. I kyrkböckerna registrerades 1896 ännu 111 sotare. Något uteslutande privilegium

4. Johann Gottlieb Georgi, *Versuch einer Beschreibung der Russisch Kayserlichen Residenzstadt St. Petersburg und der Merkwürdigkeiten der Gegend*, St. Petersburg: Kayserl. Akademie der Wissenschaften 1790, s. 205.

5. *Åbo Underrättelser* 5/2 1889.

var det inte fråga om, men det förefaller som om finländarna nästan tagit över yrket under några decennier: i mitten av seklet utgjorde de två tredjedelar av branschens arbetskraft, i slutet av seklet omkring en tredjedel. Sotaryrket var det enda där finländarna var i majoritet i Petersburg.⁶

Siffrorna för slutet av 1800-talet är något osäkra, men det förefaller som om finländarna skulle ha mött konkurrens. En insändare i *Pietarin Wiikko-Sanomat* konstaterade 1882 att de finländska sotarna inte hade något att frukta av blåsmaskiner, som uppfunnits för att rensa skorstenar. Yrket hade tidigare varit nästan helt i finländarnas händer och inbringande, men sedan judar trängt in ”meidän harwalukuiseen ammattikuntaamme” (”i vårt fåtaliga skrå”) och börjat dumpa priserna hade soteldar (och böter för mästarna), till och med eldsvådor blivit vanligare. Förtjänsterna hade sjunkit och arbetet blivit sämre utfört. Insändaren medgav att judarna inte ensamma var skyldiga till yrkets nedgång, men hävdade att en del judar etablerat sig som mellanhänder och entreprenörer.⁷ En nedgång kan kanske också spåras i att staden 1896 övervägde att kommunalisera sotarfirmorna och sammanslå dem med brandkåren på grund av att närmare hälften av eldsvådorna under den föregående tioårsperioden förorsakats av ”sawutorwien huolimaton hoito” (”att rökfången sköttes vårdslöst”).⁸

De finländska sotarna var ganska många, en genomgång utgående från kyrkböckerna har resulterat i data om sammanlagt 552 sotare, av vilka 131 var födda i en enda socken, i Parikkala. Uppgifterna härrör ur min sotarmatrikel, som jag hoppas kunna ge ut. Den bygger på ett kartotek som upprättats utgående från finska och svenska församlingens kyrkböcker, i praktiken finska församlingens eftersom nästan alla skorstensfejare tillhörde denna församling. Denna grundpopulation upptar givetvis endast lutheraner, men uppgifterna har kompletterats med pass- och tidningsuppgifter, bland annat en systematisk genomgång av centrala serier i Finska passexpeditionens arkiv.

6. Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1983, s. 311, 356–357.

7. *Pietarin Wiikko-Sanomat* 8/10 1882.

8. *Inkeri* 12/7 och 6/12 1896.

Sotaryrket var vanligare än man kanske föreställer sig. Större hus i London sotades i mitten av 1800-talet en gång i månaden, men vanligare var en gång var tredje månad. London hade 1841 sammanlagt 1 033 sotare. År 1816 uppgavs att staden hade 200 mästartare med 150 gesäller och 500 lärlingar, det vill säga totalt omkring 850 i branschen.⁹

SOTARE OCH ETNICITET

Den finländska befolkningen i Petersburg omfattade då den var som störst drygt 24 000 personer (finländska undersåtar) vid tiden för folkräkningen 1881. Detta motsvarar 2,6 procent av stadens befolkning och finländarnas andel av stadens befolkning höll sig på denna nivå (2–3 procent) under 1800-talet. Hur kommer det sig att en så liten grupp kunde stå för två tredjedelar av stadens sotare och vad berodde det på att en så stor del rekryterades från ett litet område i östra Finland? Företeelsen har i forskningen kallats etnisk specialisering eller etniska nischer: under vissa förhållanden kan en grupp komma att dominera eller rent av monopolisera ett yrke. Intressant nog har sotaryrket varit etniskt specialiserat i många länder – Paris savojariska och Petersburgs finländska sotare var inte unika. I stora delar av Europa kom sotarna, åtminstone från nya tidens början, från Alpregionen. Savojarier vandrade till Frankrike och Belgien samt sotare från Piemonte, särskilt Valle Vigezzo, till Italien, Frankrike, Österrike, Tyskland och Nederländerna och från Ticino i Schweiz till Milano, Venetien, Österrike, Sydtyskland, Ungern och Nederländerna.¹⁰

I södra Tyskland var sotarna ofta italienare eller åtminstone italienskspråkiga. De första vandrade in på 1500-talet, från Milano, Lugano och Locarno i samband med att de tidigare öppna ”tyska” kaminerna ersattes av den nya italienska kaminbyggnadsformen som infördes av italienska byggmästare.¹¹ I Basel kom sotarna vanligen från Savoien och Piemonte.¹² I Amsterdam nämns de första sotarna från

9. Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor II*, London: Griffin, Bohn, and Company 1861, s. 343, 345.

10. Bovenkerk & Ruland, ”De schoorsteenvegers”, s. 25.

11. Karl Puchner, ”Süddeutsche Kaminkehrerfamilien italienischer Herkunft”, *Archiv für Sippenforschung und alle verwandte Gebiete* 13 (1936), s. 145–147.

12. Camilla Venzl, ”Der Kaminfeger”, *Schweizer Volkskunde. Korrespondenzblatt der*

Lombardiet och Milano i början av 1600-talet, och yrket förblev under lång tid i händerna på italienare och italienskspråkiga schweizare.¹³

Under medeltiden ansvarade husägaren för att eldsvådor inte uppstod, men rökfängen rengjordes av andra hantverkare såsom murare och kolbärare. När husen blev högre och större samt flera brandordningar utfärdades krävdes specialkunskap för rengöring av rökfång. Fast bosatta skorstensfejare, framför allt italienare, slog sig ned i Wien på 1500-talet. Vid samma tid infördes det italienska sättet att bygga kaminer också norr om Alperna. Kejsar Maximilian I gav 1512 magistraten i Wien i uppdrag att anta Hans von Maylanth som sotare. I Wien uppstod ett sotarskrå först 1673, det omfattade 10–12 mästare och mästare från andra orter i Niederösterreich kunde inskrivas som landsmästare.¹⁴

I Wien infördes skorstensfejaryrket av italienare och det förblev i deras händer; yrket ansågs inbringande och sotarna åtnjöt aktning. Sotarmästarna var till övervägande del italienare med släktnätverk över stora delar av Centraleuropa. De kom emellertid från Piemonte och från Milano-området samt framför allt från Locarno-trakten i kantonen Ticino/Tessin och Soaza respektive Mesocco i Graubünden. Rekryteringsområdet var mycket konstant och tillsammans stod dessa områden 1740–1863 för 43 procent av lärlingarna och en ännu större del av gesällerna; därtill kommer att en stor del av mästarsönerna var italienare i andra generationen. En tredjedel av alla lärlingar var födda i välska Schweiz. Gruppen uppvisar en rätt hög endogami, man gifte sig ofta inom skräet. Skorstensfejarnas rekrytering var exceptionell genom att den i så hög grad koncentrerade sig till en relativt avlägsen region.¹⁵ Synbarligen var gesällvandringar inte lika vanliga

Schweiz. Gesellschaft für Volkskunde 38 (1948:3), s. 35.

13. Bovenkerk & Ruland, "De schoorsteenvegers", s. 29.

14. Ernst Fasolt, *Zur Geschichte der Oesterreichischen Rauchfangkehrer*, Wien 1928; Else Reketzki, "Die Wiener Rauchfangkehrer", *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 12 (1956), s. 198–208.

15. Reketzki, "Die Wiener Rauchfangkehrer", s. 209–217, 224; Else Spiesberger, *Die "Schwarze Zunft" im Wandel der Zeiten. Die Geschichte des Rauchfangkehrergewerbes im Niederösterreich*, Schriftenreihe der Handelskammer Niederösterreich 12, Wien 1974, passim, särskilt s. 43; Annemarie Steidl, "Regionale Zuwanderungsräume Wiener Handwerker im 18. und 19. Jahrhundert", *IMIS-Beiträge* 18/2001, s. 107–121; Heinrich Berger, "Kaminfeger aus der Mesolcine in der Grosstadt Wien", Hans-Jörg Gilomen et al. (Hrsg.), *Migration in die Städte. Ausschluss – Assimilierung*

bland sotarna som i andra skrän, utan det var snarare fråga om en envägstrafik från sotarkantonerna till Wien.¹⁶

Utvandringen av unga sotare var inte unik, från hela alpområdet vandrade unga periodiskt som så kallade "Schwabengänger" som herdar och pigor till de tyskspråkiga områdena kring Bodensee; från Friaul, Veneto och Trentino utvandrade ynglingar som skärslipare och sotare, från Savoyen som sotare, från Auvergne som bärare och tjänstefolk. Arbetsvandringarna var ett överlevnadsvillkor i de fattiga alpbyarna. Sotarkantonerna hörde till ett klassiskt utvandringsområde. I källor från 1530- och 1540-talen kallas Valle Vigizzo i Piemonte för "Kaemifægertal" och det uppgavs att därifrån sökte sig skorstensfejare "nach Neapel, Sicilien, Frankreich und Tütschland"; Tyskland inkluderade vid denna tid också Österrike, Ungern och Böhmen. Vigizzo-dalen har i dag en staty över en skorstensfejargosse. I området kring Lago Maggiore specialiserade man sig i vissa alpdalar på sotande. Där blev man inte yrkessoldat (till exempel i påvens schweizergarde) utan de släkt nätverk som "piccoli spazzacamini" från Kaminfegethal upprättade sträckte sig över hela Centraleuropa.¹⁷

Medan rököppningar och öppna härdar utan rökkanal fortsatte att vara vanliga i Tyskland långt in i nya tiden spred sig de nya stenmurade ugnarna (caminus, murus) söderifrån till städerna, i många fall av italienska och tessinska byggmästare. I dalarna söder om Alperna byggde man tidigt i sten och eftersom rengöringen var en smutsig och mindre aktad, rent av föraktad, syssla tillföll den bergsborna som tvingades till den av ekonomiskt nödtvång. Periodiska arbetsvandringar av tessinska sotare, men också byggmästare och byggnadsarbetare finns dokumenterade från 1500-talets andra hälft och fick under de följande seklerna stor omfattning.¹⁸

Sotarvandringarna fann så småningom sina former, i början användes tydligen inte små barn, men en *padrone*, kanske i sällskap av en son, avhämtade i början av november (efter allhelgona) i bergsbyarna

– *Integration – Multikulturalität*, Schweizerisches Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialgeschichte 16, Zürich: Chronos 2000, s. 125–137.

16. Spiesberger, *Die "Schwarze Zunft" im Wandel der Zeiten*, s. 22.

17. Linus Bühler, "Ich habe kalt, ich bin hungrig, ich bin so klein. Die Tessiner Kaminfegekinder", *Tages Anzeiger Magazin* 20/1983, s. 26, 34–35.

18. Bühler, "Ich habe kalt ...", s. 26–27.

två eller tre gossar, som han förband sig att återställa till föräldrarna vid påsk.¹⁹ Med tiden höjdes röster som menade att barnutvandringen drog skam över Ticino och att barnen försummade sin skolgång. År 1869 grundades i Milano ett sällskap för att skydda sotarbarn. Efter klagomål infördes 1873 en minimiålder på 14 år samt krav på pass.²⁰ I ganska många länder och städer uppstod på etnisk grund baserade ”svarta brödraskap”, såsom Lisa Tetzner kallar dem i en klassisk bok om sotarna från Tessin i Milano.

ETNISK SPECIALISERING

En minoritet kan koncentrera sig till yrkesområden där det totala antalet yrkesutövare är litet. Inom branscher som utmärks av en liten arbetarstyrka och särpräglade verksamhetsformer kan nyrekrytering genom kanaler och nätverk inom gruppen proportionellt sett spela en större roll än i större branscher och på områden där de färdigheter som krävs är allmänna eller relativt lätta att förvärva.²¹

När en etnisk yrkesspecialisering har uppstått har den en tendens att reproducera sig själv:

Ethnicity itself can cause specialization since the kind of jobs people get is in part a function of whom they know [...] once an occupation becomes ethnically specialized – particularly a relatively valued occupation – it is likely to be monopolized by the group for some time to come. The control over job information is crucial for the maintenance of occupational specialization. And once an ethnic group attains a monopoly over a relatively valued occupation, incentives are provided for future generations to identify with the group and thereby to resist assimilation.²²

Omvänt kan man säga att när en grupp dominerar ett visst yrke blir denna dominans ett hinder för andra – kanske genom en så enkel

19. Bühler, ”Ich habe kalt ...”, s. 27.

20. Ibid., s. 29–30.

21. Erik Allardt & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlands-svenskarna i ett jämförande perspektiv*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1981, s. 188.

22. Michael Hechter, ”Group formation and the cultural division of labor”, *American Journal of Sociology* 84 (1978), s. 300–301.

mekanism som språk; om det finns tillräckligt många arbetare från en viss grupp, blir detta ett hinder för inträde från andra grupper. Det är fråga om ett slags portvaktssituation, som stärktes av skräväsendet. Yrkesutbildning kunde endast förvärfvas på arbetsplatsen, och mästarna kontrollerade genom skräväsendets hierarkiska uppbyggnad inträdet i yrket.

ETT SÄRPRÄGLAT YRKE

Sweeps and the first of May seems as natural as plum pudding on Christmas day.

There are many reasons why the chimney-sweepers have ever been a distinct and peculiar class. They have long been looked down upon as the lowest order of workers, and treated with contumely by those who were but little better than themselves. The peculiar nature of their work giving them not only a filthy appearance, but an offensive smell, of itself, in a manner, prohibited them from associating with other working men; and the natural effect of such proscription has been to compel them to herd together apart from others, and to acquire habits and peculiarities of their own widely differing from the characteristics of the rest of the labouring classes.

Mayhew, *London Labour* (1861)

Sotandet hade ett nära samband med brandsäkerheten, vilket till exempel förklarar att hovskorstensfejaren alltid skulle uppehålla sig på samma ort som hovstaten. Två skorstensfejare skulle vara närvarande dag och natt.²³ Sotaryrket framträdde tidigt som ett särpräglat yrke med egna traditioner och symboler. Medan sadelmakarna hade S:t Martin och skomakarna S:t Crispin som skyddshelgon, har sotarna i de katolska delarna av Europa haft hela sex skyddshelgon, de flesta i en eller annan form associerade med vatten. Sotarna i hela Tyskland samlades i München 1612 för att organisera ett skrä. Eftersom detta skedde på S:t Antonius (av Padua) dag valdes denne till skyddshelgon, medan sotarna i Bulgarien höll sig till Nikolaus av Bari, i andra inkarnationer även känd som julgubben. Sotarna i Frankrike

23. Spiesberger, *Die "Schwarze Zunft" im Wandel der Zeiten*, s. 27.

firade sina högtider på Johannes Döparens, S:t Frans av Sales och S:t Eligius dagar. Confrérie des Ramoneurs de Cheminées i Paris firade åtminstone 1621 Johannes Döparens dag som sin dag. I provinserna firades S:t Frans av Sales, som kom från Savoyen; han erkändes 1829 av kyrkan som sotarnas skyddshelgon. Dagen firades genom att sotarna skrubbad sig rena och klädde sig fina för att gå till mässan. S:t Eligius blev 1934 skyddshelgon för sotarna i Paris och norra Frankrike. Det kändaste skyddshelgonet för sotare är emellertid S:t Florian av Lorch, som led martyrdöden 304, ett martyrium som avslutades med att han kastades i floden Enns nära Linz. Hans minne hedras av Stift S:t Florian, medan relikerna tidigt fördes till Rom. När de första professionella sotarna började söka sig från Italien började sotare i norra Italien, Österrike och Tyskland fira helgonets dag, den 4 maj, och bruket spreds till Tjeckoslovakien, Polen och Jugoslavien. Helgonet, som ofta avbildas tillsammans med en brinnande stad och hållande en vattenhink, är också skyddshelgon för brandmän och finns ofta avbildad vid brandstationer. Sotare har i decennier avbildat S:t Florian på skräfanor, skräkistor och uniformsknappar.²⁴

Sotarna utmärkte sig också genom sin klädsel, den var eller blev svart, men det mest påfallande klädesplagget var cylinderhatten. Plagget infördes i London i slutet av 1700-talet och blev en huvudbonad för högtidligare tillfällen. Hur den kom att bli en del av sotarens klädsel är oklart, ett antagande är att sotarna skulle ha övertagit plagget av timmermännen, som var de första som började använda det som söndagshuvudbonad. För sotaren tjänade cylindern, som vanligen köptes begagnad, inte bara som en del av arbetsdräkten, utan också som kontor. Den innehöll kvitterings- och arbetsbok, blyertspenna, näsduk eller munduk och handskar, cigaretter med mera. Detta innebar att en sotare inte kunde hälsa genom att lyfta på hatten utan gjorde det genom en lätt bugning framåt och genom att beröra hatten med handen. Under själva arbetet användes en sotmössa (Russkappe), som tillverkades av en uttjänt cylinder. Till yrkesklädseln hörde även en duk (Mundtuch) som lindades för ansiktet under de smutsigaste arbetsmomenten.²⁵

24. George Lewis Phillips, "Six saints of sweepdom", *Folklore* 74 (1963), s. 377–386.

25. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 38–39.

Första maj var sotarnas särskilda festdag åtminstone i England, där dagen markerade början på den lugnare säsongen. Dagen firades redan på 1700-talet med processioner, till en början främst av mjölkflickor, men tidigt också av sotare, dans med skyfflar och borstar samt insamling av slantar på gatan. Sotarna trummade och bullrade med sina verktyg och klädde ut sig, processionerna inkluderade vissa traditionella figurer såsom ”Jack-in-the-Green”, en figur som uppbar en pyramid av lövverk, samt en lord och lady. I mitten av 1800-talet hade processionerna helt övertagits eller monopoliserats av sotarna. Tågen blev så bullriga att mästarna försökte förbjuda sina lärlingar att delta, medan myndigheterna så småningom började ingripa. Första maj var emellertid så etablerad som ”sotardag” att mästarna, sedan 1826 organiserade inom ”United Society of Master Chimney Sweepers”, åt sin årliga supé denna dag. Efter förbudet mot minderåriga sotarlärlingar förlorade de livliga processionerna en del av sin ungdomliga och bullriga framtoning. Samtidigt förlorade sotarlärlingarna också en del av den sympati de åtnjutit på grund av yrkets faror och avigsidor. Nykterhetsföreningar började på 1860-talet vädja till sotarna om att de skulle avstå från sitt ”riotous” uppförande: ”sobriety is not a distinctive quality of the poor in general, or of chimney-sweeps in particular”, skrev en iakttagare 1877. År 1889 antog Internationella Socialistkongressen första maj som fest- och paraddag; då hade sotarprocessionerna under en längre tid, sedan mitten av 1800-talet minskat i omfattning och betydelse och närapå upphört; sotares majparader nämns dock så sent som 1917.²⁶

Till sotaryrket ansluter sig också vissa trosföreställningar och historier. Till sotarna i London och deras firande av första maj anslöt sig historien om en adlig gosse som bortrövades, i vissa versioner av zigenare, och placerades i sotarlära och många år senare genom en tillfällighet kom till rätta, varefter hans mor på första maj bjöd stadens sotarlärlingar på middag. I vissa städer bjöds sotarlärlingarna på en middag en gång om året.²⁷

26. George Lewis Phillips, ”Dickens and the Chimney-Sweeps”, *The Dickensian*, January 1963, s. 31–36 och ”Sweep’s Feasts in the Ninetenth Century”, *Notes and Queries* 1950, s. 70; Roy Judge, *The Jack in the Green: A May Day Custom*, London: DS Brewer Ltd 1979.

27. Judge, *The Jack in the Green*, s. 52–59; Phillips, ”Sweep’s feasts”, s. 68–70.

En trosföreställning är att det bringar lycka att om morgonen möta en sotare. För att mötet ska vara lyckobringande krävs dock att sotaren möter till vänster och att han har cylinder på huvudet och full utrustning med sig. För vardaglig lycka räcker en hälsning eller en slängkyss, vid högtidliga tillfällen såsom bröllop krävs personlig kontakt. Det är oklart när och hur denna föreställning uppkom, men den kan ha att göra med att sotarna, som vid nyår gick runt och samlade in betalning och gåvor, samtidigt blev de första nyårsgratulanterna. I många delar av Europa hade man för vana att på nyårsafton rensa skorstenen för att locka lyckan att söka sig ned genom den för de följande tolv månaderna – en variation på Santa Claus. Genom en association av det abstrakta till det konkreta blev lycka ett attribut hos sotaren.²⁸ Uppfattningen om sotarens lyckobringande verkan var särskilt stark i Österrike. Symbolen för det österrikiska statslotteriet har länge varit en sotare i full utrustning och sotare var ett vanligt motiv på nyårskort. Nyåret 1937 sålde sotare tiotusentals särskilda lyckomynt präglade av det österrikiska myntverket; några exemplar överräcktes till presidenten²⁹ – det är dock svårt att hävda att de följande tolv månaderna var särskilt lyckobringande för Österrike.

Sotaren representerar emellertid inte bara lycka, utan han kan också vara "Svarte Petter", och en del föreställningar om sotare har skrämmande eller erotiska undertoner; sotaren kan vara en förförare. Hans rörlighet är också ett tvivelaktigt element, liksom hans bullrighet. Italienskan har uttrycket "urlare come uno spazzacamino" (vråla som en skorstensfejare).³⁰

En sotare förväntades sjunga på taket, vilket har tolkats som ett sätt för misstänksamma husägare och uppdragsgivare att försäkra sig om att sotaren var sysselsatt med sitt arbete. Sotarna skapade också ett eget språk, taröm.³¹ Yrket hade också sina yrkessjukdomar. Hudutslag och furunklar var vanliga. Ödesdiger var den speciella av sot

28. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 59–60; Bühler, "Ich habe kalt ...", s. 29; George L. Phillips, "Sweep's Luck", *Notes and Queries* 1950, s. 168; Philip Brown, "Black Luck", *Folklore* 71 (1960), s. 189–190.

29. Phillips, "Sweep's Luck", s. 168–169.

30. Bovenkerk & Ruland, "De schoorsteenvegers", s. 35; Anton Blok, "Over het begrip van eer", *De Gids* 147 (1984), s. 668–669.

31. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 38, 60–61; Bühler, "Ich habe kalt ...", s. 29.

försakade genitaliecancer som hemsökte sotarna och som kallats "Kaminfegerkrebs" eller "Potts' disease".³²

I London ansågs att sotarna inte var en "hereditary race", det vill säga yrket gick inte från far till son. Många sotarlärningar var i själva verket sockenfattiga, värlösa, utomäktenskapliga eller hittebarn. Mästarna tog ofta småväxta barn från fattighus. Sotarna ansågs också ha en svaghet för dryckenskap, särskilt öl, och en motvilja mot att tvätta sig alltför ofta. De ansågs också vara kortlivade. Många uppgavs leva i "konkubinat", det vill säga utan att gifta sig.³³

BARN ELLER BORSTAR – SOTANDETS TEKNOLOGIHISTORIA

The chimney-sweepers of the present day are distinguished from those of old by the use of machines instead of climbing boys, for the purpose of removing the soot from the flues of houses.

Henry Mayhew, *London Labour* (1861)

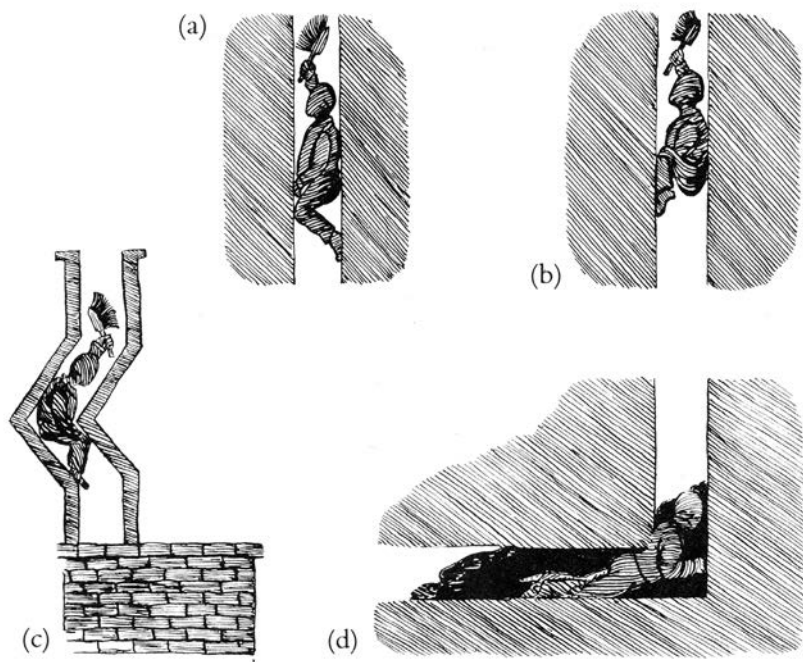
Petersburg och Finland hörde i skorstensfejandets kulturhistoria till den zon där skorstenarna rengjordes med borstar, kvastar och lod, inte av i skorstenarna krypande barn. Till saken hör förstås att Finland och Ryssland historiskt sett hörde till ett område där skorstenar endast förekom i städer och ståndspersonsbostäder på landsbygden. Allmogen klarade sig med anspråkslösare konstruktioner för att släppa ut röken. Mackenzie Wallace rapporterade att skorstenar gjorde sitt intåg på landsbygden i Smolensk-området först i slutet av 1800-talet, därtills hade bönderna låtit röken söka sig ut genom dörren.³⁴

Också i Finland förekom i de medeltida slotten de slag av stora öppna eldstäder som krävde stora rökfång och skorstenar, men när eldstäderna utvecklades för att kunna lagra värme gick man i en del av Europa in för att hålla rören rymliga, men låta dem göra invecklade krokor och rutter i en stor skorsten. Dessa blev så invecklade att de inte kunde rengöras mekaniskt utan man måste använda sig av

32. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 58.

33. Mayhew, *London Labour and the London Poor II*, s. 364–370; K.H. Strange, *The Climbing Boys. A study of Sweepers' Apprentices 1773–1875*, London: Allison & Busby 1982 s. 35–37, 41, 49.

34. Wallace (1905), II, s. 202–203, cit. I W.H. Parker, *A Historical Geography of Russia*, London: University of London Press 1968, s. 291.

Riskerna med de engelska och en del kontinentala sotningsätt (Climbing Boys) med barn som skickades ner i stora skorstenar uppmärksammades tidigt av socialreformatorer.

människor, i praktiken barn som kröp in i rören och rengjorde dem. I England var denna form av eldstäder vanlig sedan Jakob I från Edinburgh i London infört vanan att bygga tegelhus i flera våningar med så smala och slingrande rör att de inte kunde rengöras av vuxna. När kol infördes som bränsle minskades rören ytterligare (ända till 7 tum) för att uppnå bättre drag. "The Climbing Boys" framstod som en särskilt engelsk företeelse även om samma teknik förekom i Väst-europa, bland annat i Frankrike och Italien, medan dessa mänskliga borstar inte förekom i Tyskland och Österrike.³⁵

I Nordeuropa gick man i stället in för smalare rökkanaler, vilket samtidigt innebar att de måste vara mer eller mindre raka. Den enda möjligheten var då att rengöra dem uppifrån genom att sänka ned rengöringsredskap som rengjorde rören så att sot och aska kunde tas

35. Strange, *The Climbing Boys*, s. 5–6, 40, 88.

ut nere vid spisen. Resultatet blev att sotaren arbetade både på taket och inne i kundens hem. Också de nordeuropeiska rörledningarna kunde vara nog så komplicerade, som Aleks. Pulkkinen berättade:

Niinkään oli talojen rakenne siellä hyvin erilainen kuin meillä. Ellei tuntenut sikäläisten talojen monimutkaista savujohtojärjestelmää, niin vaikka oli Suomessa täysioppinut nuohooja, piti Pietariin tultua suorittaa opinkäynti uudestaan. Sikäläisissä taloissa oli paljon takkauuneja, joissa poltettiin kivihiihtä. Niiden savukanavat oli tarkoin tunnettava, sillä jollei osannut olla varovainen, saattoi noki tulvahtaa ulos ja pilata hienot huonekalut. Jotkut suomalaiset nuohoojat aiheuttivat kokemattomuudessaan tällaisia onnettomuuksia ja joutuivat maksamaan isot korvaukset.³⁶

Sotandets dualism motsvaras på det tyska språkområdet av två olika termer, som avspeglar skillnaden: en "Rauchfangkehrer" klättrar i rökfång, medan en "Schornsteinfeger" fejar skorstenar utan att nödvändigtvis gå in i dem. Terminologin var dock vacklande, man talade även om "Schornsteinkehrer", i en del områden talade man om "Kaminfeger", i Schweiz genomgående "Kemifäger" (och inte Schornsteinfeger).³⁷ Också svenskan har två olika ord, sotare och skorstensfejare, men båda avser samma teknik.

I den tyskspråkiga världen stod den etniska specialiseringen i samband med teknologin. När italienska kaminer blev vanligare tog italienare också hand om både byggandet och rengöringen. I England kom sotarpojkar att stå i centrum för debatten om statens roll som reglerare. Vanan att använda ofta undernärda pojkar och ibland flickor i en ålder av fyra år uppåt som mänskliga borstar väckte uppmärksamhet. År 1760 fäste Jonas Hanway uppmärksamhet vid mästarnas likgiltighet för lärlingarnas svåra läge. På initiativ av Hanway stiftade parlamentet 1788 en lag för att reglera sotaryrket. Församlingarna

36. Intervju med Aleks. Pulkkinen i *Uusi Aura*, odaterat urklipp. "Likaså var husen där byggda på ett helt annat sätt än hos oss. Ifall man inte kände de därvarande husens invecklade rökledningssystem fick man, trots att man i Finland var fullärd sotare, gå i lära på nytt i S:t Petersburg. Husen i S:t Petersburg var ofta försedda med ugnar där man brände kol. Man skulle känna rökkanalerna väl, ty om man var ovarsam kunde sot förstöra fina möbler. Några oerfarna finländska sotare förorsakade sådana olyckor och blev tvungna att betala höga ersättningar."

37. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 36–37.

fick placera fattiga gossar mellan åtta och sexton år i sotarlära hos en mästare som ålades att följa vissa regler beträffande arbetstid, klädsel, föda och söndagsskola. Reglerna ignorerades och i början av 1800-talet försökte flera humanitärt inriktade parlamentsledamöter få till stånd strängare lagstiftning, stödda av the Society for Superseding the Necessity for Climbing Boys (grundat 1803), som särskilt inriktade sig på konstruktionen av maskiner som kunde ersätta barnen. En ny lag 1834 höjde åldersgränsen för lärlingar till tio år (för mästare som var husägare eller skattebetalare) respektive 14 år. Samtidigt infördes regler och minimistorlekar och andra specifikationer för nya rökkanaler så att sotare inte kunde fastna och kanalerna kunde rengöras med maskiner. Slutligen förbjöd en lag 1840 sotarmästare att ta lärlingar under sexton och att låta anställda under 21 år stiga ned i skorstenar för att avlägsna sot eller släcka eldar. Sotargossarnas förhållanden kom sålunda att kristallisera frågan om reglering av arbetsförhållanden. De väckte stor uppmärksamhet och Dickens ägnade ett kapitel av *Oliver Twist* åt missbruken och berörde yrkets avigsidor ett tjugotal gånger i sina verk. Den siste kände "climbing boy" avled 1949 vid 104 års ålder.³⁸ Mayhew omtalade 1861 som något av en nyhet i England den kontinentala metoden med lod eller kula och borste, men också ledade borstskaff och andra hjälpmedel.³⁹

EGENSKAPER

One master chimney-sweeper told me that when chimneys are swept in rich men's houses there is almost always some servant in attendance to watch the sweepers.

Mayhew, *London Labour* (1861)

Finländarnas koncentration i yrket kan inte tillskrivas att de tillhörde något slag av elit. Sotarsöcknen Parikkala utpekades som ett slags fattigdomens hemvist i Viborgs län. När F.P. von Knorring på 1830-talet dryftade de orsaker som bidrog till allmogens fattigdom i Viborgs

38. Phillips, "Dickens and the Chimney-Sweeps", s. 28–31; Thomas E. Jordan, *Victorian Childhood. Themes and variations*, Albany, NY: State University of New York Press 1987, s. 33–35.

39. Mayhew, *London Labour and the London Poor II*, s. 354–356.

län räknade han upp dålig jordmån, brist på binäringar, dryg beskattning, dagsverksskyldighet och brist på avsättningsorter: ”Likasom i en brännpunkt hafva alla dessa orsaker sammanträffat i Parikkala socken för att utarma densamma”.⁴⁰

Det finns flera folkliga förklaringar till finländarnas dominans som tar fasta på egenskaper. I intervjuer med gamla Petersburgsfinländare framkommer förklaringar som att ”suomalaisten pää kesti korkeuksia” (”finländarnas huvud tålde höjder”) eller ”ehkä korkeus pelotti venäläisiä eivätkä he ryhtyneet nuohoojiksi” (”kanske ryssarna var rädda för höjder och undvek yrket”). Är det här fråga om något liknande som att skyskraporna i Förenta staterna ska ha byggts av indianättlingar som inte kände svindel? Knappast. En annan förklaring gavs av Antti Siitonen, som flyttade till Ryssland 1916 efter att ha varit i lära i Sordavala. Han betonade finländarnas rykte som hederliga arbetare och rekryteringens betydelse för att ryssarna var så få i branschen:

Venäläisiä ei suosittu siksi, että se slaavilainen veri on niin epärehellinen. Kun joudutaan liikkumaan huoneistoissa on pysyttävä erillään talon tavaroista. Venäläiset varastivat ja siksi heillä ei ollut sitä luottamusta kuin suomalaisilla. Oli sellainen tapa, että kerran Venäjällä paikan saaneet nuohoojat pyysivät ja ohjasivat sinne toisia poikia nuohoustyöhön.⁴¹

Hederlighet var viktig för en grupp som arbetade i kundernas hem. Finländarna hade gott rykte och ansågs vara arbetsamma och hederliga. Dessa omdömen kan beläggas på olika håll. Rent konkret kom detta till synes då staden 1886 utfärdade en bestämmelse att alla skorstensfejare i framtiden skulle ha ett bröstmärke av bleck med texten ”Trubotjist” samt mästarens namn och arbetarens nummer, liksom även bleckslagarmästaren Jaakko Pusas märke; denne hade

40. F.P. von Knorring, *Gamla Finland eller Det fordnä wiborgska gouvernementet. 1:sta afdelningen*, Åbo: Hjelt 1833, s. III–III2.

41. Historiska samfundens kommitté för minneskunskap (HSKM), RA, Helsingfors. ”Ryssar gynnades inte eftersom det slaviska blodet är så oärligt. När man blir tvungen att röra sig i lägenheterna måste man hålla fingrarna från husets saker. Ryssarna stal och åtnjöt därför inte samma förtroende som finnarna. Det var vanligt att sotare som en gång fått en plats i Ryssland kallade och styrde andra pojkar till sotaryket.”

nämligen ensamrätt att tillverka dessa identifikationsbrickor. Bestäm-
melsen motiverades med att ”warkaita on usein tunkeutunut asuntoihin
nuohojapuwussa, puhdistamaan, ei nokea waan – talon tawaroita”
”(tjuvar har ofta tagit sig in i lägenheter iförda sotarkläder och rensat
ut inte bara sot utan också föremål”). I England hade motsvarande
brickor införts hundra år tidigare (1788), men där som ett medel att
motverka missbruk av minderårig arbetskraft.⁴² Sotarrollen kunde
också användas av andra slag av brottslingar. Terrorister förklädda
till sotare sänkte ned en helvetesmaskin genom ugnspipan till pre-
miärminister Stolypins arbetsrum vid Fontanka; bomben upptäcktes
endast av en tillfällighet.⁴³

Några iakttagare ansåg att finländarna besatt den för sotaryrket
nödvändiga rättskaffenheter och att finländarna som välrepresente-
rade inom skräet upprätthöll en sträng disciplin. De som bröt mot
skräets regler eller gjorde sig skyldiga till brott fördrevs utan barm-
härthet.⁴⁴ Finländarnas hederlighet är en stereotyp som förekom
både bland dem själva i samtiden och i senare intervjuer, men också
i samtida beskrivningar som härrör från personer utanför gruppen.
Dylika kategorier är givetvis problematiska, man kan omfatta olika
slag av fördomar om olika gruppers egenskaper, men hur ”bevisar”
man en etnisk grupps hederlighet? Ett svar är givetvis att det är
irrelevant, det räcker med att konstatera att en sådan uppfattning
fanns och var omfattad. Om sedan medlemmarna av gruppen levde
upp till stereotypen är ointressant, det faktum att den finns blev en
tillgång på arbetsmarknaden för medlemmar av gruppen. Den bör ha
varit särskilt viktig för grupper som arbetade med värdefullt råmaterial
(juvelerare och guldsmeder) eller hemma hos arbetsgivarna (sotare,
tjänstefolk); i dessa grupper var finländarna överrepresenterade, vilket
som en minimitolkning åtminstone kan ses som ett belägg på att de
inte hade den allmänna uppfattningen emot sig. Till detta kommer att
finländarnas läskunnighet var högre än bland befolkningen i övrigt.
Sotarna skulle kunna läsa.

42. *Inkeri* 24/1 1886 (ur *Novoje Vremja*); Phillips, ”Dickens and the Chimney-Sweeps”,
s. 29–30.

43. Paul Linder, *Keisarillisen kaartin upseerina*, Helsinki: Otava 1938, s. 225.

44. Dupré de St. Maure, I, s. 103; *Åbo Underrättelser* 5/2 1889.

Ett tecken på att finländarnas egenskaper spelade en roll är att de var talrika i yrken där livegna respektive bönder var få (tab. 2) – i sotaryrket fanns enligt folkräkningen 1869 ingen ryss.

Tab. 2. *Finländare och livegna/bönder i olika yrken, %*

	1840-talet		1869	
	Finländare	Livegna	Finländare	Bönder
Sotare	71		62	
Urmakare	22	9	14	9,5
Guldsmeder	29	20	26	24
Bokbindare	30	26	9,5	32
Metallhantverkare	12	53	7	52
Skomakare	13	54,5	9	47
Skräddare	7	56	6	39
Snickare	5	69	5	56
Hantverk och industri i genomsnitt	8	51	5	56

Källa: Se tab. 1.

GENOMSTRÖMNING

Om hederlighet är svår att mäta, kan man dock ta fasta på en annan aspekt av arbetstagarförhållandet som har en anknytning till hederlighet, nämligen arbetsförhållandets stabilitet. En stor del av den ryska arbetskraften var under livegenskapen och senare extremt rörlig. Livegna och bönder som kom och gick i takt med konjunkturerna och årstiderna var ett bestående inslag på arbetsmarknaden. Extremt rörliga arbetarkategorier betraktas ofta också som mindre pålitliga. En stabilare arbetskraft tog form på områden där utbildningen var lång och där kraven på arbetskraftens insats och pålitlighet var större.

En jämförelse av andelen finländare och livegna i olika yrken visar ett intressant mönster: där finländarna var överrepresenterade var de livegna respektive bönderna underrepresenterade. Mönstret är genomgående, men exceptionellt tydligt bland sotarna. Finländarna var en exceptionell grupp i den meningen att de utgjorde en av de få kategorierna av fri arbetskraft i ett samhälle dominerat av livegenskapen och dess följdforeteelser.

Detta väcker frågan om sotaryrket ska betraktas som ett genomgångsyrke. En närmare granskning (tab. 3) visar att hälften (50 procent) avled i Petersburg, medan en fjärdedel (24,5 procent) stannade i minst elva år. Endast en dryg tiondedel (14 procent) av de i kyrkböckerna antecknade sotarna återvände inom fem år. Rörligheten bland sotarna var synbarligen inte större än bland finländarna i Petersburg i genomsnitt.

Tab. 3. Vistelsetider för finländska sotare i Petersburg

Kommit till Petersburg	Dött i Petersburg	Vistelsetid				S:a
		-10	11-20	21-	?	
Före 1841	45	13	16	11	1	86
1841-1865	119	59	37	16	1	232
1866-1899	105	61	21	30	1	218
S:a	269	133	74	57	3	536
%	59	25	14	10,5	0,5	100

Anm: Födda i Petersburg 16

Källa: Se tab. 1.

RENT OCH ORENT

Kanske man inte bör söka orsaken till specialiseringen i positiva egenskaper, utan i negativa. Kanske sotaryrket var en sista tillflyktsort, det enda, smutsiga arbete som stod fattiga finländare utan yrkesutbildning till buds, med andra ord ett yrke som ingen annan ville ha. Kanske finländarna tvingades in i ett yrke som var "orent" i flera bemärkelser? Det finns yrken som betecknades som "unehrliches" eller "anrühiges Gewerbe". Till detta ansluter sig ytterligare det främlingskap som stadsborna i Centraleuropa kände för de föraktade bergsborna, som typiskt sågs som efterblivna herdar.

Uppfattningarna om sotaryrket är dualistiska. I många sammanhang, såsom i fråga om sotarmästarna i Wien och Petersburg, noteras deras välstånd och status, men själva yrket var både farligt och smutsigt. Under medeltiden räknades arbetet till "unsaubere Arbeiten" "wie Dolen und Jauchegruben [gödselbrunnar] reinigen, in Pestzeiten Leichen wegschaffen und Kamine fegen". I Basel antogs

1661 två sotare från Locarno, de underställdes den högsta *Rats-knechtens* överinseende eftersom kaminfejandet var ett "unehrliches" och "anrühiges" yrke.⁴⁵

Det förefaller som om skorstensfejarna i vissa avseenden betraktats på samma sätt som en del "infama", "ärelösa" yrken såsom rackare, dödgrävare, hästslaktare, något som betonades av deras rörliga levnadsstil och egendomliga kläder. Sotaren utmärks av en viss liminalitet, ambivalens och marginalitet. Det ärelösa och orena är förenat med en magisk kraft, anknuten till avsöndringar, på samma sätt som i synsättet på dem som transporterade bort avfall och smuts. Å andra sidan tog sotaren hand om familjens och bostadens hjärta, hemmets härd.⁴⁶ I många områden räknades sotaryrket till de "oärliga", det vill säga orena yrkena, i vissa fall förenat med uppfattningar om den svarta skorstensfejaren som en helvetets invånare. Sotaren som lyckotecken kan också ses som en rest av en urgammal tabuisering, som anknyter till eldstadens sakralvärde.⁴⁷

Yrket hade inte heller det bästa ryktet, församlingarna Appenzell och Toggenburg i Schweiz gjorde sig av med sina sockenfattiga genom att skicka dem i sotarlära:

Doch Rihrte diese Menschenhandel und Berufszwang oft dam, dass die Buben, die Sich vielfach nicht für den Beruf eigneten oder keine Lust dazu hatten, später Strolche wurden und das Handwerk arg in Verruf brachten, sodass es hiess, wenn einer zu nichts taue, könne er Kaminfeger werden.⁴⁸

Här frestas man dra en parallell till att finländarna var vanliga som herdar i Ingermanland; de rekryterades från samma områden som sotarna. Någon gång kan man se ett direkt samband mellan dessa två yrken. Sotarmästaren Salomon Pettinen (1844–1897) var född i Kristina och kom som pojke till Ingermanland. Den "sorto ja wääryys" (förtryck och orättvisa) han fick uppleva under sin tid som herde i

45. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 34–36.

46. Blok, "Over het begrip van eer", s. 669–670.

47. Werner Danckert, *Unebrliche Leute. Die verfemten Berufe*, Bern & München: Francke 1963, s. 202–203.

48. Venzl, "Der Kaminfeger", s. 41–42.

Ingermanland fick honom att söka sig till sotarlära i Petersburg.⁴⁹ De ryska petersburgarnas bild av den stupide ”tjuhnan” motsvarar väl bilden av den efterblivne lantlige bergsbon. Begreppet ”människohandel” var inte heller okänt i migrationen från Finland till Petersburg. Det var kanske inte vanligare bland sotarna än inom andra yrken, men källorna visar upp några fula exempel på handel med barn för sotarmästare.⁵⁰

Sotandet var knappast ett särskilt ansett yrke, för detta borgade dess rent fysiska smutsighet. En indikator på att vanligt folk skydde sotande är att den svenska tjänstehjonsstadgan ålade tjänstehjon att sota om sotare inte fanns att tillgå. En sådan bestämmelse skulle knappast ha skrivits in i stadgan om det inte förekommit att tjänstehjon vägrat utföra sådant arbete eller man kunde befara att de skulle göra det.⁵¹

Något avståndstagande från sotarmästarna kan inte iakttas i församlingen. En känd sotarfirma drevs av Juhana Liius, efter hans död 1897 togs rörelsen över av hans änka Eva (1840–1901), som var medlem i den aristokratiska finska fruntimmersföreningen, som bland sina medlemmar räknade Aurora Karamzin, amiralskan Etholén och flera medlemmar av den Armfeltiska släktkretsen. Firmans arbetsledare Mikko Hämläinen belönades 1904 för 25 års tjänst med Finska Hushållningssällskapets förtjänsttecken. Om mästaren Elias Seppälä (1821–1883) skrev *Pietarin Wiikko-Sanomati* i sin nekrolog att ”omassa ammatissansa oli hän Pietarin oppineempia mestareita” (”i sitt yrke var han en av de mest lärda mästarna i Petersburg”); hans insatser som medlem av kyrkorådet belönades 1878 ”hopeisella medaljilla, kannettawa kaulassa P:n Stanislausritarikunnan nauhassa” (”med en silvermedalj, som skulle bäras kring halsen i Sankt Stanislausordens band”). Sotarmästaren Mikko Laurinpoika Siitonen (d. 1887) hörde till kyrko- och skolrådet samt till flera förenings styrelse.⁵²

49. *Inkeri* 29/8 1897.

50. Sotarmästaren Lauer i Kronstadt, Engman, *S:t Petersburg och Finland*, s. 373.

51. 1739 års legohjonsstadga, art. 7 § 1, R.G. Modée, *Utdrag utur alle ifrån 1729. års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som rikens styrelse samt inwärtas hushållning och författningar i gemen, jämväl och Stockholms stad i synnerhet angå: med nödige citationer af alle paralel-ställen [...] andra delen til år 1740*, Stockholm: Grefing 1746, s. 1594.

52. Max Engman, ”Filantropi bland finländarna i Petersburg”, *Historisk Tidskrift för Finland* 1998, s. 258–266.

Sotarmästarna var en synlig del av finska församlingens ledning. De invaldes kanske inte i kyrkoråd och föreningar lika ofta som guld- och silversmeder, men nog som andra hantverkare. Vid valet till finska församlingens kyrkoråd 1915 uppställdes till exempel tre sotarmästare som kandidater till posterna som "extraordinarie fullmäktige". De utgjorde hälften av kandidaterna. Kyrkorådets kritiker ansåg visserligen att mästarna var svarta också politiskt.⁵³

Ifall någon form av stigma anslöt sig till sotaryrket borde den ha kommit till synes i sådana sammanhang, men det är inte fallet, åtminstone inte bland finländarna. Det finns vissa tecken på att företeelsen finsk sotare var känd och kommenterades med en viss road aktning. I ett brev från Kaukasus till *St. Petersburger Zeitung* 1890 hävdades att man borde importera en finsk professor i sotningsvetenskapen för att lära kaukasierna feja skorstenar.⁵⁴

KEDJEMIGRATION

Es herrschte nämlich vielfach der Brauch, dass Sich die Meister ihre Lehrlingen aus der engeren oder weiteren Umgebung ihrer Heimat oder auch dem Heimatort selbst holten, aus dem sie oder ihre Vorfahren stammten.

Else Reketzki, "Die Wiener Rauchfangkehrer"

En förklaring till att finländarna koncentrerade sig till sotaryrket och till vissa andra yrken är så kallad kedjemigration, som enligt Charles Tillys definition överför individer eller familjer från en plats till en annan genom sociala arrangemang där personer på destinationsorten ger bistånd, information och uppmuntran till nykomlingar.⁵⁵ Begreppet har vanligen tillämpats på transatlantisk emigration – det är uppenbart att när avståndet är stort behöver en flyttare mera hjälp vid flyttning och anpassning. Detsamma gäller emellertid då det sociala

53. *Neva* 10/12 1915.

54. *St. Petersburger Zeitung* 14/II 1890; *Nya Pressen* 15/II 1890.

55. Charles Tilly, "Migration in Modern European History", W.H. McNeill & R.S. Adams (eds), *Human Migration. Patterns and Policies*, Bloomington, IN: Indiana University Press 1978, s. 53.

eller kulturella avståndet är stort, även om det spatiala kanske är kort, såsom vid flyttning till en främmande miljö. Migranten behöver hjälp med att skaffa sig sin första arbetsplats och bostad. När landsmän eller släktingar bistår med detta, leder det lätt till att nykomlingarna kanaliseras till samma yrken och bostadsområden som tidigare medlemmar av gruppen.

År 1897 rapporterade *Inkeri* om ett aktningvärt jubileum. Sotarfirman Tiainen firade 60-årsjubileum på en finsk restaurang med sina arbetare, vilka i sin tur gav firmans ägare en stor bordsklocka i brons. Firman grundades 1837 av den då 23-åriga sotargesällen Johan Isaksson Tiainen (1814–1885), bondson från Parikkala, som drev den i 48 år. Efter hans död övergick firman till änkan Catharina Bragge (1816–1909), som fortfarande ägde den vid jubileet, även om den då sköttes av sonen Olov (1852–1908). Tidningen gav firman en alldeles speciell roll i det finländska sotarskråets utveckling. Johan Tiainen var en av de första finländska sotarmästarna i Petersburg, där skrålet tidigare varit i händerna på tyskar:

Tässä Tiaisen nuohojaliikkeessä on moni nykyinen suomalainen nuohoja-mestari ja vielä useampi sälli suorittanut ammattiopintonsa ja se on siis ollut tawallaan Pietarin nykyjään hywinkin lukuisan suomalaisen nuohojiston ensimmäisenä pesäpaikkana.⁵⁶

Fram till 1890 anslöt sig sammanlagt 552 sotare till Petersburgs finska och svenska församling. Av dem kom två tredjedelar (67 procent) från Viborgs län. De flesta flyttade till Petersburg vid unga år och kom ur den obesuttna befolkningen i Petersburgs influensfält i östra Finland. Få var födda i Petersburg och få flyttade dit via en stad i Finland; en fjärdedel av sotarna var under femton år då de inträdde i lära.

Hela 131, det vill säga en fjärdedel (24 procent) av sotarna var födda i Parikkala, vilket innebär att en sjättedel av Petersburgs sotare härstammade från en enda socken, de flesta, nästan hälften dessutom från bara fyra (Savikumpu, Tyrjä, Melkonieni och Järvenpää) av socknens 22 byar. I denna socken var till och med sockenkyrkans altartavla en

56. *Inkeri* 24/1 1897. ”I Tiainens sotarfirma har mången nuvarande sotarmästare och ännu fler gesäller avlagt sina yrkesstudier och den har alltså varit fröet till den talrika sotarkären.”

donation av en medlem av sotarsläkten Tiainen (om också inte av en sotare, utan en bokbindaränka).⁵⁷

Under ett sekel kom ungdomar från Parikkala för att gå i sotarlära. Socknen stod för ungefär hälften av Petersburgs första finländska sotarmästare; bland dem fanns namn som bars av många senare sotare: Hämmäläinen, Saukkonen, Siitonen, Silventoinen, Tiainen och – kongenialt – Nokelainen samt något senare Valkeapää. Mästarna rekryterade släktingar och sockenbor som Oskari Raivisto berättade 1968: ”Parikkalasta oli tie viitoitettu monille kymmenille nuohoojille, ei ainoastaan Pietariin, vaan myös lähiympäristöön.”⁵⁸

Bland sotarna byggde kedjemigrationen emellertid inte primärt på nära släktskap. Bland sotarna fanns många släktingar, men endast i relativt få fall följde en son sin fader i yrket, men det fanns givetvis släktband. Pietari Siitonen (1821–1882) tog tre brorsöner i lära.

Generellt var släktskapen inte särskilt nära eller avgörande, utan kedjorna byggde primärt på byarna. Det sades att i ”sotarsocknen” Parikkala visste man vem som stod i tur då en lärlingsplats blev ledig i Petersburg. Teuvo Lemmetyinen, sotare i andra generationen, berättade hur mästarna reglerade inträdet till yrket och upprätthöll höga krav på dem som släpptes in:

Suomessa oli tiettyjä pitäjiä, joista lähteneet pojat hankkivat toisilleen paikkoja. [...] Minulla on sellainen käsitys, että tulijoita oli enemmän kuin vapaita paikkoja. Vaatimuksena olivat rehellisyys, koska nuohooja joutuu paljon liikkumaan ihmisten asunnoissa. Toinen vaatimus oli hyvä terveys, sillä nuohooja ei voi pukea päälleen niin paljoa, että hän ulkona hyvin tarkenisi, koska hän samoissa vaatteissa joutuu olemaan sisällä. Tietenkin täytyi olla hyvä pää, kun liikuttiin korkeilla, pimeillä ja liukkailla katoilla. Sanoisin, että nuohoojien piti olla valioyksilöitä kuten tänä päivänäkin. Kun tulijoita oli enemmän kuin vapaita paikkoja, pysyi ammattikunta hyvien miesten miehittämänä. [...] Minulla on sellainen käsitys, että venäläiset pitivät itsestään selvänä, että nuohooja oli suomalainen.⁵⁹

57. *Pietarin Lehti* 16/10 1876.

58. Raivisto, enkätsvar, HSKM, RA, Helsingfors. ”Från Parikkala var vägen upp trampad för flera tiotals sotare inte bara till Petersburg utan till den närmaste omgivningen.”

59. Lemmetyinen, intervju, HSKM, RA, Helsingfors. ”I Finland fanns vissa socknar där pojarna skaffade varandra arbete – jag har den uppfattningen att det kom

Veera Pohjola berättade på 1960-talet, hur hennes far som mästare hade 5–6 arbetare, ofta finnar, sällan någon ryss eller est. För dem hade han en separat bostad, där de kunde tvätta sig efter arbetet:

Pietarin talot olivat hyvin suurelta osalta suomalaisten nuohoojien nuohottavina. Työt tavallisesti ”ostettiin”, kuten siellä sanottiin. Taloon maksettiin nuohoomisoikeudesta ensin joku määrätty summa ja sen jälkeen asianomainen ostaja sai käydä siellä nuohoomassa, josta hänelle sitten maksettiin laskun mukaan.⁶⁰

Auktionssystemet och avsaknaden av sotningsdistrikt innebar å andra sidan att mästarna kunde ha sina entreprenader utspridda över ett stort område. Detta innebar att de fastigheter en sotarmästare hade ansvaret för kunde ligga i olika delar av staden. Sotarentreprenaderna bjöds ofta ut vid auktioner och då kunde finländarna dra nytta av att de var många i branschen, eller som Lemmetyinen berättade: ”Tietenkin nuohoojat olivat sopineet keskenään siitä, etteivät sopimukset menisi kovin alas.”⁶¹

Genom detta slag av samarbete, rekryteringsmönster och disciplin förmådde finländarna länge hålla sotaryrket närapå som ett finländskt monopol. Det bör dock konstateras att finländarna inte var över-representerade bland företagarna i branschen, snarast tvärtom. Folkräkningen 1869 registrerade 8 procent företagare bland finländarna, medan 90 procent var arbetare. Bland utlänningarna var däremot

fler än det fanns lediga platser. Hederlighet var ett krav, eftersom en sotare blev tvungen att röra sig i kundernas lägenheter. Ett annat var en god hälsa eftersom en sotare inte kan klä på sig så att han klarar sig bra ute då han ska röra sig inne i samma kläder. Naturligtvis måste man ha ett gott huvud, när man rörde sig på höga, mörka och hala tak. Jag skulle säga att sotarna måste vara elitindivider såsom i dag. Eftersom det kom fler än det fanns platser kunde skräet bemannas med goda män. [...] Jag har den uppfattningen att ryssarna såg det som självklart att en sotare var finländare.”

60. Pohjola, HSKM, RA, Helsingfors. ”Husen i Petersburg sotades i stor utsträckning av finländare. Arbetena ’köptes’, som man sade. Sotaren erlade först en viss summa för sotningsrätten och därefter kunde sotaren sota huset och få betalt enligt räkning.”

61. Lemmetyinen, intervju, HSKM, RA, Helsingfors. ”Naturligtvis hade sotarna kommit överens om att avtalen inte skulle sjunka alltför mycket”; Alpo Juntunen, ”Suomalaiset Pietaria nuohoamassa”, *Acta Botnica. Turun yliopiston pohjalaisen osakunnan vuosikirja 1972*, s. 110.

nästan hälften (48 procent) av totalt 23 utlänningar företagare, bland småborgarna 20 procent av totalt 64.

MÄSTARE OCH ANDRA

Sotarmästarna var företagare och inga små herrar. Dal' beskrev dem (i Gottlunds kommenterade översättning till savolaxiska):

Jos tapaat sunnuntaina e.m. semmoisen Nokia-mestarin, niin on hään tuskin ensimmäisellä silmänkahteella ilmoittavansa – kenen kanssa teillä tässä on tekemistä. Hänen musta frakkinsa, ja kulta kellovitjansa, (ja talvella, hänen Siperian-nahkainen turkkinsa) saattaisi kyllä saaha sinua siihen uskoon, jotta on vähintäkin muka muuan kunnia-porvali, joka tässä seisoo eissäisi, ellei ouk muka joku viinavuokraaja (bränwinsförpaktare). Nokia-mestarin ammatista harvoim kyllä, pyhäpäivinä, tavataan käsihinsä merkkiä tästä hänen mustasta toimituksestaan joka on muka saalistavainen (indrächtig). Mestarit saavat palkkansa kustakin talosta, vieläpä kustaikin ruokakunnasta; ottavatkin päällensä, kontrahin kautta, toimittaaksensa piippujen puhistamista, kaikin paikoin, yksinkin isoimmissa Ruunun rakennoksissa; ja elättävät koko joukkokunnan näitä opin-poikiansa, ja oppilaisiansa, joita – jo tottuneet näihin suomalaisten raakoihin tapoihin (muistakaamme veikkoiset, jotta se on venäläinen kuin tässä puhuupi) ja heijän saitaiseen säästämiseen – hään pitää kovassa kurissa, ja syöttää kehnolla ruualla.⁶²

En bild av hur man såg på och framför allt hur man ville se på en typisk finländsk sotarmästare, eller varför inte typisk finländare, ger *Inkeris* nekrolog över sotarmästaren Salomon Pettinen (1844–1897),

62. VI. Dal', *Tsubontsy v Pitere* (1846). Här cit. enl. *Suomalainen* 1846: 14–15. ”Om du på söndagen träffar en sådan Sotar-mästare avslöjar han knappast vid första anblicken – med vem ni har att göra. Hans svarta frack med guldkedja (och på vintern hans sibiriska päls) kunde nog få dig att tro att det minst är en hedersborgare eller också en brännvinsförpaktare. I Sotar-mästarens yrke påträffar man sällan på hans händer tecken på hans mörka yrke som kantänka är indrächtig. Mästarna får betalt från varje hus, till och med från varje hushåll; de ätar sig genom kontrakt att ombesörja skorstensrensning, överallt, till och med i de största kronobyggnaderna; och livnär en hel skock av lärlingar och gesäller – och vana vid dessa finnas råa seder (vi måste minnas bröder, att det är en ryss som talar), som han i sitt vinstbegär – styr med hård disciplin och ger dålig mat.”

som snart avancerade till mästare och under sina senare år bland annat hade hand om sotningen av Anitjkovska palatset. Nekrologen betonade hans finska egenskaper:

Tarmokas, hywäsydäminen, ystävällinen ja oikea kiwettynyt rehelisyys. Teeskentely, epäsuoruus, petos olivat asioita, jotka milloin tahansa saattoivat tämän suomalaisen perikuwan, rauhan miehen, salamoihin ja jyryyn. Sitä wastoin luotettava ystäwyys ja suoruus sai oikean ja hellän kohtelun hänen luonaan.⁶³

Pettinen var inte förtjust i det oroliga livet i Petersburg, men alltid redo att offra sig för det allmänna och en flitig tidningsläsare. Som så många andra finländare var hans mål att återvända till hemlandet.⁶⁴

I Wien hade sotarskräet ett eget hus i Leopoldstadt, som såldes 1683. Enligt en omstridd uppgift skulle ett hus ”Zum goldenen Rauchfang” på Rauchfangkehrergasse, en sidogata till Wiener Landtstrasse, ha tjänat som säte för skräet.⁶⁵ Restaurangen ”Zum weissen Rauchfangkehrer” i innerstaden gör i dag anspråk på att ha varit skräets samlingslokal. Huruvida Petersburgs finländska sotare hade en samlingslokal är inte känt, men gesällernas och lärlingarnas nöjen var betydligt enklare. Det sades att deras största nöje var att klä av sig sina svarta kläder, bada bastu, klä på sig en vit skjorta med krage och ge sig iväg för att promenera på Krestovskij-ön:

Krestovski on ilopaikka tämänlaatuisen rahvaan; siinä myöskin kukin katala raukka helpoittaa henkensä [...]. Talvisina aikoina heillä ei ook tatakään huvitusta, tarjona; ainoasti, harvoin kyllä, ehkä joutuuvat jollon kullon kumppalinsa (veikkojensa) kanssa Krasnin kapakkaan.⁶⁶

63. *Inkeri* 29/8 1897. ”Energisk, med ett gott hjärta, vänlig och en hederlighet grundlagd i sten. Hyckleri, omvägar, bedrägeri var beteenden som när som helst försatte detta mönster för en riktig finne och fredsman i blix och dunder. En pålitlig vänskap och ett okomplicerat uppträdande fick alltid ett rättframt bemötande av honom.”

64. *Inkeri* 29/8 1897, ”han sålde i hopp om att på ålderdomen flytta längre in i hemlandets famn, men Herren ville annorlunda”.

65. Spiesberger, *Die "Schwarze Zunft" im Wandel der Zeiten*, s. 20.

66. VI. Dal', *Tsubontsy v Pitere* (1846). Här cit. enl. *Suomalainen* 1846: 14–15. ”Krestovskij är den plats där detta slag av allmoge glädjer sig, ty där kan också en usel stackare lätta sitt liv [...]. På vintern står inte ens detta nöje dem till buds, endast kan de någon gång med sina kumpaner besöka Krasnij kabak.”

Intressant nog grundade skorstensfejarna den första och länge enda hjälpkassan bland petersburgsfinländarna. ”Suomalaisten Nuohojasällien keskinäinen apuyhtiö Pietarissa” grundades 1881. Förklaringen måste vara att de finska sotarna var relativt många och dominerade sin bransch. Som kassans egentliga initiativtagare utpekades Peter Kondratjeff Makaroff, en ortodox inhysing som var född i Impilax 1853 och flyttat till Petersburg från Suistamo i slutet av 1860-talet. Han gick i sotarlära och blev gesäll, men övergav senare yrket. Makaroff (d. 12/2 1885) var gift två gånger med lutherska kvinnor från sin födelsesocken, 1877 med Margaretha Auvinen (*27/9 1845 Impilax, d. 12/10 1880 Petersburg) och 1880 med Maria Nissinen (*26/4 1845 Impilax, omgift 1890 i Petersburg med sotaren Emil Anton Hagstedt från Helsingfors). Med Nissinen hade Makaroff dottern Alexandra (*16/1 1885). Vid sin död vid bara 32 års ålder var han överraskande och ekumeniskt sedan några år kyrkotjänare vid den finska lutherska församlingen, en plats som han enligt nekrologen fyllt väl: ”Uskonoltaan wenäläinen, oli hän kuitenkin perki perehtynyt kirkkomme menoihin ja hartaasti seisoi hän kirkon owella wirsikirja kourassa weisaten yhdessä seurakunnan kanssa” (”Till tron ryss hade han dock gjort sig förtrogen med vårt kyrkobruk och stod andäktigt vid kyrkdörren med psalmboken i handen och sjöng tillsammans med församlingen”). När kassan grundades var Makaroff ännu sotargesäll och övertalade sina kamrater:

Tämän kiitettävän asian on kisälli Petter Makaroff näin pitkälle saanut selittämällä kumppaneilleen asian tärkeydestä ja kehoittaen heitä kaikin mokomin semmoista kassaa perustamaan ja siihen säännöllisesti osaa ottamaan.⁶⁷

Kassan grundades vid ett möte med sotargesäller i finska församlingens kyrkoskola i början av november 1881. Man kom överens om huvud-

67. *Inkeri* 15/2 1885; Finska passexpeditionen Bad 15, p. 767, S:ta Maria församling i Petersburg I Aa:22, p. 1617, 1725, RA, Helsingfors; *Pietarin Wiikko-Sanommat* 13/11 1881. ”Denna berömliga sak har gesällen Petter Makaroff fått så här långt genom att förklara sakens vikt för sina kolleger och genom att uppmana dem att grunda kassan och regelbundet delta i verksamheten.”

principerna för kassans verksamhet och valde en interimistisk styrelse samt tre mästare som skulle verka som kassörer. De åtog sig samtidigt att regelbundet uppbära avgifterna av sina gesäller, synbarligen genom att dra av dem från lönen. Kassaböckerna förvarades hos Makaroff. Man beslutade vidare att hålla allmänt sotarmöte en gång om året och kallade enhälligt prosten Johan Öhqvist till ordförande för mötet.⁶⁸

De tre kassörerna var alla väletablerade sotarmästare. Michel Larsson Siitonen (*17/11 1826 Parikkala, d. 6/6 1887 Kexholm) kom till Petersburg 1847 och blev mästare omkring 1850. Elias Nathansson Seppäläinen (*1821 Valkeala, d. 14/2 1883 Petersburg) kom till Petersburg 1836 och var mästare åtminstone 1841. Johan Thomasson Liius (*3/2 1834 Valkjärvi, d. 3/1 1897 Petersburg) flyttade till staden 1857 och blev mästare senast 1864. Siitonen och Seppäläinen hade sålunda haft egna firmor i fyrtio år, Liius i tjugo. Till interimsstyrelsen hörde utöver Makaroff gesällerna Michel Eriksson Hämläinen (*14/9 1844 Säkijärvi, utfl. 9/6 1908 till Nurmes; i Petersburg sedan 1858), Johan Mattsson Parkkali (*8.5.1855 Hiitola, d. 24/12 1892 Petersburg; infl. 1872), Johan Pettersson Saukkonen (*12/6 1839 Parikkala, d. i okända öden omkr. 1897, infl. 1857), Tuomas Nokka och Michel Pulkkinen.⁶⁹

Interimsstyrelsen lämnade in ett stadgeförslag till inrikesministeriet som stadfäste stadgarna i maj 1882.⁷⁰ Kassans uppgift var att understöda medlemmar vid sjukdom, ge begravningshjälp åt medlemmars släktingar och utdela månatligt understöd till avlidna medlemmars änkor och minderåriga barn. Som ordinarie medlemmar antogs av styrelsen efter skriftlig eller muntlig ansökan sotargesäller i åldern 16–50 år; ansökan skulle åtföljas av intyg över hälсотillstånd. Medlemmarna betalade en inskrivningsavgift om 1 rubel och en månatlig avgift om 50 kopek. Under det första året kunde medlemmar inte få understöd, medan en medlem som betalat i femton år befriades från avgifter. Kassans kapital skulle placeras i räntebärande värdepapper i riksbanken.

68. *Pietarin Wiikko-Sanomat* 13/11 1881.

69. Nokka, evt. David Karlsson Nokka (*25/6 1841 Luumäki, kvar i Petersburg 1917, infl. 1857).

70. *Säännöt Suomalaisten Nuohoja-sällien keskinäiselle apuyhtiölle Pietarissa* (S.-Peterburg 1882); även publ. i *Pietarin Wiikko-Sanomat* 18/6 och 25/6 1882.

Endast gesäller kunde sålunda bli ordinarie medlemmar. Synbarligen med tanke på mästarna inrättades en kategori av hedersmedlemmar, som erlade samma avgifter som de ordinarie medlemmarna, men inte hade rätt till understöd. Understöden var av tre slag:

- understöd vid sjukdom utbetalades mot läkarintyg i högst två månader (50 kop/vecka för sjukhuspatienter, enligt prövning för övriga), dock inte till personer som insjuknat på grund av ”fördärligt levnadssätt”,
- begravningshjälp (20 rubel eller, om den avlidne saknade släktingar, begravning på kassans bekostnad),
- understöd till minderåriga barn (2 rubel/månad per barn).

Kassans angelägenheter handhades av ett allmänt möte, som var beslutfört om hälften av medlemmarna var närvarande, och en styrelse, som bestod av 12 ledamöter valda på ett år. Styrelsen utsåg inom sig direktor (”johtaja”), kassör och sekreterare, vilka liksom styrelsen i dess helhet arbetade utan arvode.

Det är svårt att säga vilka förebilder kassan kan ha haft. I Finland hade gesällföreningarna under skräväsandets tid haft kassor, så kallade lådor, som efter prövning gav understöd vid icke-självförfädd nöd. Efter näringsfrihetens införande tynade en del av kassorna bort och en del sammanslogs och ombildades till allmänna hantverkarkassor. I slutet av 1880-talet fanns ett drygt tiotal så kallade yrkeskassor kvar med närmare 700 medlemmar. De var vanligen kvarlevor av gamla kassor och medlemskapet var begränsat till ett visst yrke, vanligen något av de stora (snickare, skomakare eller skräddare) och oftast till en bestämd stad. Vid denna tid hade emellertid redan nya former av kassor blivit vanliga: fabrikkassor och allmänna hantverkar- och arbetarkassor. Omkring hälften av kassorna var sjuk- och begravningskassor, medan en del dessutom eller enbart var pensionskassor.⁷¹

71. *Arbetareförsäkringskommitténs betänkande I. Sjuk-, begravnings- och pensionskassor för arbetare och hantverkare i Finland. Statistisk undersökning av Aug. Hjelt, Helsingfors 1891, s. 13–18, tab I.*

Sotarkassan påminner närmast om de traditionella skråkassorna både genom begränsningen till gesäller i ett yrke och på grund av att mästarna uppträder som patroner. Några omedelbara förebilder i Finland kan kassan inte ha haft, eftersom storfurstendömet's sotare inte var organiserade på skråbas och dessutom var alltför få för att bära upp egna kassor. Inspirationen kan ha varit lokal, men den kan också ha kommit från Finland där man vid denna tid bildade många nya kassor. Att idén vann genklang just bland de finska sotargesällerna måste ändå bero på deras starka ställning inom yrket i Petersburg. En betydande del av mästarna och majoriteten av arbetarna var från Finland. Det fanns redan tidigare en samhörighetskänsla inom skrået, som ytterligare ökades av att majoriteten av de finska sotarna rekryterades från ett litet område i östra Finland.

Även om Makaroff var en drivande kraft är det uppenbart att sotarna haft hjälp med utformandet av stadgarna, uppenbarligen av kopisten vid passexpeditionen Julius Victor Fagerlund (*22/12 1846 Villmanstrand, d. 4/12 1891 Petersburg), som var ordförande för kassan efter Öhqvists död, åtminstone 1885, eventuellt redan tidigare. Han var aktiv också inom finska församlingen och Finska välgörenhetsföreningen, men en motivering till att han engagerade sig i sotarkassan kan ha varit att hans hustru Emilia Siitonen (*9/2 1853, utfl. 24/3 1892 Parikkala) var dotter till sotarmästaren Petter Siitonen som tillhörde sotarsläkten Siitonen från Parikkala.⁷²

När stadgarna insändes för stadfästelse undertecknades de av 183 presumtiva medlemmar och entusiasmen var stor. Ett år senare hade ivern tydligen minskat, ty av 150 medlemmar hade endast 64 betalat sina avgifter till fullo. Ett år senare uppgavs att totalantalet inskrivna medlemmar stigit till 191, men att endast 49 betalat medlemsavgiften till fullo, medan resten enligt en insändare hellre investerade sina besparingar på krogen. Uppgifterna om medlemsantalet tyder på en hög mobiliseringsgrad. Folkräkningen 1869 registrerade 14 finländska mästare och 162 anställda, år 1896 var 116 sotare inskrivna i finska församlingen och 5 i den svenska.

I kassans ledning ansåg man tydligen att mästarna bar en del av skulden för kassans motigheter. I maj 1883 anmodade Makaroff dem

72. *Inkeri* 11/1 1885, 6/12 1891.

att uppmana sina gesäller att samvetsgrannare betala in sina avgifter. Han krävde ett slags ”closed shop”, det vill säga att mästarna endast skulle anställa medlemmar i kassan.⁷³

Kassans svårigheter kom till synes då man i maj 1884 måste utlysa ett nytt möte eftersom det föregående inte varit beslutfört. Följande höst sammankallades ett möte för att diskutera en uteslutning av medlemmar som inte betalat sina avgifter för 1882–1884. Stadgarna (§ 10) möjliggjorde en uteslutning av medlemmar som inte betalat sina avgifter på 4 månader. I början av 1885 hölls ett ovanligt välbesökt möte som också inbringade 185 rubel i resterande medlemsavgifter (det vill säga för sammanlagt 370 månader). Det förefaller alltså som om kassan rensat ut passiva medlemmar och fortsatt med en mindre men aktivare medlemskår. Uppgifter om medlemsantal saknas dock efter 1884.⁷⁴

En orsak för medlemmarna att hålla fast vid kassan var att avgifterna enligt stadgarna inte återbetalades åt medlemmar som avgick eller uteslöts. Yrket var heller inte riskfritt och olyckor stämde till eftertanke. ”Gratisreklam” fick kassan då medlemmen, den 23-årige gesällen, landbondesonen Konstantin Pylvänäinen (*1862, d. 31/1 1885 Petersburg), som arbetat i branschen sedan 15 års ålder, avled efter ett fall då han rensade skorstenar i ett femvåningshus på Nikolajevskajagatan 32. Kassan betalade ut 20 rubel i begravningshjälp åt Pylvänäinens anhöriga.⁷⁵

Efter det första skedet är uppgifterna om kassan få. Makaroff verkade som sammankallare, eventuellt sekreterare, till sin död i februari 1885, varefter kassan 1885–1887 sammankallades av ”Oskar Lange”, synbarligen den tjugoårige ritaren Oskar Lager (*25/9 1865 Vichtis, d. 12/3 1911 Petersburg). Hur denne kommit med i verksamheten framgår inte. Åren 1887–1889 sammankallades möten av en icke namngiven ordförande, möjligen Fagerlund. Den sista kontinuerliga möteskal-lelsen jag påträffat är från våren 1891 och undertecknad av Anders Henriksson Heinonen (*13/6 1858 Pälkjärvi, d. 10/4 1912 Petersburg; infl. 1874).⁷⁶

73. *Inkeri* 11/5 1884; *Pietarin Wiikko-Sanomats* 6/5 1883.

74. *Inkeri* 18/5 och 30/11 1884, 11/1 1885.

75. *Inkeri* 8/2 1885.

76. Möteskallelser i *Inkeri* 7/2, 2/3, 13/4 och 30/11 1884, 5/1 och 20/12 1885, 4/4 och 16/5 1886, 20/2 och 17/7 1887, 5/8 och 30/12 1888, 14/4 1889, 26/4 1891.

Michael Siitonen verkade som skattmästare till sin död i juni 1887. Bytet av skattmästare förefaller inte ha avlöp helt smärtfritt, eftersom kassans medlemmar en månad efter Siitonens död sammankallades för att välja ny skattmästare och ge denne fullmakt att lyfta kassans tillgångar av Siitonens arvingar eller väcka åtal ifall medlen inte fanns kvar. Möjligen var det fråga om en fullmakt för alla eventualiteter. Juhana Siitonen annonserade vid samma tid och bad alla som hade oavslutade affärer med hans bror att ta kontakt.⁷⁷

Kassans aktivitet, åtminstone mötesaktiviteten, minskade med tiden. Mötena hölls till 1884 i kyrkoskolan, därefter några år i Finska Vägörehetsföreningens lokal och från och med 1887 tydligen hemma hos någon medlem. I början hölls möten rätt ofta, men sedan hölls två möten per år. Åren 1889 och 1891 hölls bara ett möte, 1890 tydligen inget alls. Det förefaller som om kassans aktivitet skulle ha minskat radikalt. Avsaknaden av publicerade möteskallelser under en lång tid efter 1891 innebar dock inte att den upphörde, men den fortlevde synbarligen under anspråkslösa former. Enligt stadgarna skulle beslut om upplösning fattas vid allmänt möte med 2/3 majoritet och kassans egendom användas ”hywää tarkoittawiin tarpeisiin” (”för goda ändamål”), men det finns inga uppgifter om att ett sådant möte hållits. Ströuppgifter från tiden före första världskriget anger att kassan fanns kvar. I samband med kyrkans 100-årsjubileum nämndes att det i församlingen fanns olika föreningar, bland annat ”nuohoojainyhdistys”.⁷⁸

En skribent klagade 1910 över att *Inkeri* skrev för litet om arbetarnas förhållanden. Det fanns finländare inom nästan alla hantverksyrken och nästan alla Petersburgs sotare var finländare: ”toiminnastaan ei ole ollut julkisuudessa minkäänlaista selostusta” (”det har i offentligheten inte givits någon som helst redogörelse för deras verksamhet”).⁷⁹

Kassan annonserade dock om sina möten i tidningarna.⁸⁰ Alla var inte nöjda med denna stillsamma sociala verksamhet. I den radikaliserade stämningen i början av 1906 krävde signaturen ”Pekka Kowapää” att också sotarna borda vakna och organisera sig fackligt:

77. *Inkeri* 11/6, 17/7 och 25/9 1887.

78. *Uusi Suometar* 15/12 1904.

79. Sign ”Jutustaja”, *Inkeri* 13/10 1910.

80. *Neva* 1/1910.

Tahtoisin lausua jonkun sanan nuohoja-ammattilaisille, towerilleni. Miksi me nukumme, emmekä järjestä olojamme ja etujamme walmooaan? Jos me nukumme, niin tulee joku mustempi meitä ja tahrrii niin ettei saippuallakaan puhdasta saa! Onhan nyt heräämisen aika kaikkialla, kaikki järjestyvät ja pohtiwat omia asioitansa. Meidän ammattikunta waan nukkuu. Emme tiedä muuta kuin juoksemme päiwät pitkät kowia kiwikatuja, joka on raskas tehtävä ammattimme ohella. Eikö olisi jo paras aika ruweta tosi tarmolla liittymään yhteen asemaamme parantamaan ja katsomaan tietä edistykseen, niin aineelliselta kuin henkiseltäkin puolelta. Sen saamme aikaan, kun yhteisin woimin työhön ryhdymme. Jo on kyllin nokea niety toiwottomuudessa omaan itsemme nähden.⁸¹

Skribenten kan ha haft sotarna i Helsingfors i tankarna. De hade en fackavdelning åtminstone 1903. Enligt en uppgift grundades en sotarfackförening i Petersburg 1917.⁸²

Man kan anta att kassan efter den första entusiasmen vilade på en relativt smal medlemsbas, vilket innebar en risk för likviditetssvårigheter. Det ställdes stora krav på kassan. Grundarna avled, Makaroff 1885 och Fagerlund 1891. Av de tre mästare som valdes till skattmästare var endast Liius i livet 1891. Liksom arbetarkassorna i Finland vid samma tid var sotarkassan sannolikt beroende av stöd från ståndspersoner och mästare.

Trots allt utgör kassan ett imponerande tecken på kårandan bland Petersburgs finländska sotare. Det dröjde ett tiotal år innan personalen vid Finska järnvägen, Finska ångfartygsbolaget och passexpeditionen grundade hjälpkassor. I dessa fall kunde personalen, som åtminstone till en del bestod av personer högre upp på den sociala skalan än gesäl-

81. Sign. "Pekka Kowapää", *Uusi Inkeri* 14/3 1906. "Jag skulle vilja yttra några ord till mina sotarkolleger, mina kamrater. Varför sover vi, underlåter att ordna våra förhållanden och bevaka våra intressen? Om vi sover kommer någon ännu svartare än vi och svärtar så att inte ens två kan få oss rena! Nu är det ju uppvaknandets tid överallt, alla organiserar sig och dryftar sina angelägenheter. Vårt skrå bara sover. Vi känner inget annat än att gå på hårda stengator som en ytterligare börda. Skulle det inte vara bäst att sluta oss samman för att förbättra vår ställning och söka vägen till framsteg såväl på den materiella som på den andliga sidan. Det får vi till stånd bara vi tar itu med arbete med förenade krafter. Vi har redan svalt tillräckligt med sot i förtvivlan över oss själva."

82. *Työmies* 9/2 1903; Juntunen, "Suomalaiset Pietaria nuohoamassa", s. 112.

ler, räkna med stöd från arbetsgivaren. Bland Petersburgs finländska hantverkare uppstod följande organiseringsförsök först vid sekelskiftet då skomakare och skräddare – och enligt en uppgift även sotare – under andra tecken försökte grunda fackföreningar.

Sotaryrket hörde till dem där finländarna stod starka ända fram till revolutionen. Som ett slags återklang fanns det i Åbo efter revolutionen ett antal tidigare sotare från Petersburg, bland dem den tidigare kejsarliga hovskorstensfejaren Pekka Hämäläinen.⁸³ De finska sotarna i Petersburg omgav sig inte med ett likadant kulturgods som sina kolleger på kontinenten, men deras fasta sammanhållning och demonstrativa hederlighet kanske fyllde samma funktion.

Bildkällor

s. 325 Max Engman, *Pietarinsuomalaiset*, Helsinki: WSOY 2004

s. 337 K.H. Strange, *The Climbing Boys. A Study of Sweeps' Apprentices 1773–1875*, London/New York: Allison & Busby 1982

83. *Uusi Aura*, odat. klipp; Juntunen, "Suomalaiset Pietaria nuohoamassa", s. 112.